

(1) העמק דבר - הקדמה לספר בראשית

זה הספר הנקרא ספר בראשית נקרא בפי הנביאים ספר הישר כראיתא במס' עבודה כוכבים (כ"ה ע"א) על שני מקראות בס' יהושע (י' י"ג) הלא היא כתובה על ספר הישר. ובס' שמאל ב' (א' י"ח) ויאמר ללמד בני יהודה קשת הנה כתובה על ספר הישר. ומפרש ר' יוחנן זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים שנאמר תמות נפשי מות ישרים. ושי להביך הטעם למה קרא בלעם את אבותינו בשם ישרים ביהוד ולא צדיקים או חסידים וכדומה. וגם למה מכונה זה הספר ביהוד בכגרי ישרים. ובלעם התפלל על עצמו שיהא אחריתו כמו בעלי זה הנזיר. והענין דנתבאר בשירת האזינו עה"פ הצור חמים פעלו וגרי צדיק ישר הוא. דשבת ישר הוא נאמר להצדיק דין הקב"ה בתרכן בית שני שהיה דור עקש ופתלתל. ופירושו שהיו צדיקים וחסידים ועמלי תורה. אך לא היו ישרים בהליכות עולמם. ע"כ מפני שנאת חנם שבלבם זה את זה חשדו את מי שראו שנוהג שלא כדעתם ביראת ה' שהוא צדוקי ואפיקורס. ובא ע"ז לידי שפיכות דמים בדרך הפלגה ולכל הרעות שבעולם עד שתרכ הבית. וע"ז היה צדוק הדין. שהקב"ה ישר הוא ואינו טובל צדיקים כאלו אלא באופן שהולכים בדרך השר גם בהליכות עולם ולא בעקמימות אע"ג שהוא לשם שמים דהו גורם חרבן הבריה הירשות ישוב הארץ. וזה היה שבת האבות שמלבד שהיו צדיקים וחסידים ואהבי ה' באופן היותר אפשר. עוד היו ישרים היינו שהתנהגו עם אה"ע אפי' עובדי אלילים מכוערים. מכל מקום היו עמם באהבה וחשו לטובתם כאשר היא קיום הבריה...

(2) רש"י - בראשית (א:כו)

(כו) נעשה אדם - ענותנותו של הקב"ה למדנו מכאן, לפי שהאדם ברמות המלאכים ויתקאו בו לפיכך נמלך בהם, וכשהוא דן את המלכים הוא נמלך בפמליא שלו, שכן מצונו באחאב שאמר לו מיכה (מלכים א' כב יט) ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו, וכי יש ימין ושמאל לפניו, אלא אלן מימינים לזכות ואלו משמאלין לחובה. וכן (דניאל ד יד) בגזרת עיריין פתגמא ובמאמר קרישין שאלתא, אף כאן בפמליא שלו נמלך ונטל רשות, אמר להם יש בעליזתים כדמותי, אם אין בתחתונים כדמותי, הרי יש קנאה במעשה בראשית:

(3) רד"ק (שם)

נעשה אדם. הקדים להודיע כי בא לברא אדם וכן באשתו הקדים ואמר (ב, יח): טוב היות האדם לבדו אעושה לו עזר כנגדו, מה שלא עשה כן בכל הברואים... את גילה צדקתו לעיני כל יצוריו בבואו לתת עליהם מושל דורה בס. למען הכין לבם אליו ולא יחתו בבוא להם פתעום דורה ומושל. לכן אמר להם [לברואי עולם] נעשה אדם כמלך שבא לשום מס על עמו ואומר להם: לבו תשימה מס על הארץ הוא לטוב לכם.

(4) ספר דת ומדע

צלם הוא יחס הפרטנולי שיכול להימצא רק בין "איסים". הפרטנוליות של האדם עומדת מול הפרטנוליות של האלוקים. הלוא יש גישה רחיה הרואה את האידיאל הדתי במחיקת האישיות; אישיותו של האדם נתפשטת [בגישה הרחית ה ז א ה] כמחיצה בינו ובין הדברים... אבל הרח המוסרית אינה כן. רק כל עוד האדם הוא אישיות הוא עומד ביחסו אל האלוקים. האדם הוא עולם בפני עצמו, אין עליו לסבוע [להימען] בטבע.

ולהביד גדולתו של הקב"ה, שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד - כולן דומין זה לזה. ומלך מלכי המלכים הקב"ה טבע כל אדם במרחמו של אדם הראשון ואין אחר מהם דומה לברו (שם).

(5) נפש החיים לרב חיים מולאזין

פדק א'

כתיב ויברא אלקים את האדם בצלמו בצלם אלקים ברא אותו וכן כתיב כי בצלם אלקים עשה את האדם. הנה עומק פנימיות ענין הצלם, הוא מדברים העומדים ברומו של עולם והוא כולל רוב סתרי פנימיות החוזה. אמנם כאן נדבר במלת צלם בדרך הפשטנים הראשונים ז"ל על פסוק נעשה אדם בצלמנו כדמותנו:

והוא כי מלת צם דמותו כאן אינו כמשמעו כי כתוב מפורש (ישעי' מ') ומה דמות הערכו לו. אלא פירושו דעין מה באיזה דבר. כמו דמיתו לקאת מדבר כי לא נעשו לו כנפים וחרטום ולא נשתנה צורתו לצורת הקאה רק שנדמה או במקרה פעוליו שהיה נע ונד כמו הקאת מדבר שהוא צפור בודד ומעופף ממקום למקום. כ"ה לפי הפשטנים הראשונים ז"ל וכן ע"ז הוא ענין מלת צלם כי המה דומים במשמעם בצד מה:

פדק ג

כן בדמיון זה כביכול ברא הוא יתברך את האדם והשליטו על רכי ורחק כמות ועולמות אין מספר. ושרם בידו שיהא הוא המרבר והמהניג אותן פטי כל פרטי תנועות מעשיו ודבוריו ומתבותיו וכל סדרי הנהגותיו הן לטוב או להיפך ח"ו כי במעשיו ודבוריו ומחשבותיו הטובים הוא מקיים ונותן כח בכמה כחות ועולמות עליזים הקדושים ומוסיף בהם קדושה ואור כמ"ש (ישעי' נ"א) ואשים דברי בפיך גר לנטוע שמים וליסור ארץ. וכמאמרם ז"ל אל חקרא בניך אלא בתיך כי המה המסדרים עולמות העליתני כבונה המסדר ביתו תוננים בהם רכ כח ובהיפוך ח"ו ע"י מעשיו או דבוריו ומחשבותיו אשר לא טובים. הוא מהר"ם ר"ל כמה כונה ועולמות עליזים הקדושים לאין ערך ושיעור. כמ"ש (שם מ"ט) מהרטיך ומחריבין וגר. או תחשיך או מקטיף אורם וקדשתם ח"ו. ומוסיף כח לעזמת זה בתחרות הסומאה ר"ל:

זהו ויברא אלקים את האדם בצלמו בצלם אלקים נבי. כי בצלם אלקים עשה וגר. שכמו שהוא יח' שמו הוא האקלים בטל הכחות הנמצאים בכל העולמות כולם. ומסדרם ומנהיגם כל רגע כרצונו כן השליט רצונו יתברך את האדם שיהא הוא הפותח והסוגר של כמה אלפי רבואות כחות ועולמות עפ"י כל פרטי סדרי הנהגותיו בכל עניניו בכל פת ודנע ממש כפי...

6 משנה – מסכת אבות (ג:ד)

הוא היה אומר חביב אדם שנברא בצלם חבה יחירה נודעת לו שנברא בצלם שנאמר (בראשית ט) בצלם אלהים עשה את האדם תבניתן ישראל
שנקראו בניו למקום חבה יחירה נודעת להם שנקראו בניו למקום שנאמר (דברים י"ד) בניו אתם לה' אלהיכם תבניתן ישראל שניתן להם כלי
חמדה חבה יחירה נודעת להם שניתן להם כלי חמדה שבו נברא העולם שנאמר (משלי ד) כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו:

7 גמרא – מסכת יבמות (סב:)

אמר רבי תנחום א"ר חנילאי: כל אדם שאין לו אשה - שרר בלא שמחה, בלא ברכה, בלא טובה; בלא שמחה - דכתיב: (דברים י"ד) ושמחת
אתה וביתך, בלא ברכה - דכתיב: (יחזקאל מ"ד) להגיח ברכה אל ביתך, בלא טובה - דכתיב: (בראשית ב') לא טוב היות האדם לבדו.

8 גמרא – מסכת יבמות (גו.)

ואמר רבי אלעזר: כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם, שנא': (תהלים קט"ז) השמים שמים לה' והארץ נתון לבני אדם. ואמר רבי אלעזר, מאי
דכתיב: (בראשית ב') אעשה לו עור כנגדו? וזה - עזרתו, לא וזה - כנגדו. ואיכא דאמרי, ר' אלעזר רמי: כתיב כנגדו וקריתו כנגדו! וזה -
כנגדו, לא וזה - מנגדתו. אשכחיה רבי יוסי לאליהו, א"ל: כתיב אעשה לו עור, כמה אשה עזרתו לאדם? א"ל: אדם מביא חיטין, חיטין כוסס?
פשתן, פשתן לובש? לא נמצאת מאידה עיני ומעמידתו על רגליו?

9 ספר מאדם עד נח

בפרשה הקודמת, השייכת לעולם הפיסיקאלי, מדגיש הכתוב את הצד המיני שביחס האישי לאשתו (א, כו: "זכר ונקבה בראם"): בפרשה זו
השייכת לעולם המוסרי מדגיש הכתוב בייחוד את הצד המוסרי שביחס זה: "עזר כנגדו".

10 מהר"ל מפראג – גור אריה עה"ת

נעשה לו עזר וכו'. דאם לא כן "כנגדו" למה לי, והכי פירושו לפי זה - "אעשה לו עזר" שהוא עזר כנגדו, כי זה העזר אינו עזר כמו האב לבן או
בן לאב דלעולם לא יתנגדו זה את זה, אבל עזר זה יהיה "עזר כנגדו". כי האשה שהיא תשובה ושקולה כמו האיש - ומסייע לאיש, כי האיש
מביא והאשה מחקנת לו - זה נקרא "עזר כנגדו". לכך אם לא וזה - היא כנגדו לגמרי. אבל האב לבן אינו כנגדו לעולם. כך יש לפרש לפי
פשוטו, ואם לא היה כן לא היה מביא רש"י מדרש זה שאינו קרוב לפשוטו. ויש בזה דבר נעלם עוד, כי הזכר והנקיבה הם שני הפכים זה זכר
וזאת נקיבה, אם וזה מתחברים בכח אחר לגמרי, כי כל שני הפכים מתאחדים ככח אחר כאשר הם זוכים, כלומר שהשם יתבון שעושה שלום
בין ההפכים - מקשר ומחבר אותם, אבל כאשר אינם זוכים, אז לפי שהם הפכים גורם שהיא כנגדו.

11 עקידת יצחק – שער ה'

ולזה אחת חכמתו יתברך שלא יהיה ויוג האדם ואשתו על היחס המיני ההוא לבד כשאר הב"ה בל שיהיה להם יחס אישי מיוחד הוא יחוק
אהבתם וחברתם להעזר זה מזה בכל עניניהם וזו גמור ושלם כאשר יאות להם. והוא מה שאמר לא טוב היות האדם לבדו כלומר שיהיה על אחד
מהזכר והנקבה בפני עצמו כשאר הב"ה הרועים על ידיהם שאינם צריכים לתבואה זה את זה. אמנם יתכן שכשהיה לו חברה נאותה ומשותפת לו
כפי צרכו ולזה אעשה לו העזר הראוי הנאות לו שהוא עזר כנגדו כלומר כנגד צרכו ושוה לו.

12 שד"ל (ב:יח)

לא טוב היות האדם לבדו: אין הכוונה לומר שהאל נמלך ממחשבתו אלא המכוון הוא להעיר אותנו על יקרת הדיווג, ולהודיע כי לא טוב היות
האדם לבדו, ולפיכך רצה הקב"ה, שיהיה האדם שרוי שעה אחת בלא אשה ואח"כ הזמינה לו, כדי שתהיה חביבה עליו אחר שהרגיש, כי בזולתה
היה חסר, וחממה ילמדו גם הדוחות הבאים כי לא טוב היות האדם לבדו. ותלמיד מוהר"ר איגל מוסיף, כי מה שכתוב לא טוב וגו' אינו אלא
כאומר שעדיין לא נשלמה כוונת הברא בבריאת האדם, כי אחר בריאת כל דבר כתוב וירא אלקים כי טוב, שנעשה רצונו, וכאן לא נעשה עדיין
רצונו, כי מעלם לא היה רצונו שיהיה האדם יחיד.

13 בראשית (ג:ח-ג)

- (ח) וישמעו את קול ד' אלהים מתהלך בגן לרחות היום ויתבא האדם ואשתו מפני ד' אלהים בתוך עץ הגן:
- (ט) ויקרא ד' אלהים אל האדם ויאמר לו איכה:
- (י) ויאמר את קלן שמעתי בגן ואיך בי עירם אנכי ואחבא:
- (יא) ויאמר מי הגיד לך כי עירם אתה הסן העץ אשר צויתך לבלתי אכל מפיו אכלת:
- (יב) ויאמר האדם האשה אשר נתתה עמך היא נתנה לי מן העץ ואכל:
- (יג) ויאמר ד' אלהים לאשה מה זאת עשית נתאמר האשה הגנחש השיאני ואכל:

14 בראשית (ד:ד-ט)

- (ד) והָכֵל הֵבִיא גַם הוּא מִבְּכֹרוֹת צִאֲנוּ וּמִחֻלְבָּהֶן וַיֵּשֶׁע ר' אֵל הֶבֶל וְאֵל מִנְחָתוֹ:
- (ה) וְאֵל קֵין וְאֵל מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה וַיַּחַר לְקַיִן מְאֹד וַיִּפְּלוּ פָּנָיו:
- (ו) וַיֹּאמֶר ד' אֵל קַיִן לְמָה חָרָה לָךְ וְלָמָּה נָפְלוּ פָּנֶיךָ:
- (ז) הֲלוֹא אִם תֵּיטִיב שְׂאֵת רְאִים לֹא תֵיטִיב לְפָתַח חַטָּאת רִבְץ וְאֵלֶיךָ תִּשׁוּקָתוֹ וְאַתָּה תִּמְשָׁל בּוֹ:
- (ח) וַיֹּאמֶר קַיִן אֵל הֶבֶל אָחִיו וַיְהִי בְּהִזְתָּם בְּשַׂדֵּה יַקֵּם קַיִן אֵל הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ:
- (ט) וַיֹּאמֶר ד' אֵל קַיִן אֵל הֶבֶל אָחִיךָ וַיֹּאמֶר לֹא יִדְעָתִי הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי:

15 מדרש תנחומא - בראשית ט'

כיון שאמר לו הקב"ה אי הבל אחיך א"ל לא ידעתי השומר אחי אנכי אתה הוא שומר כל הבריות ואתה מבקשו מידי, משל למה"ד לגנב שגנב כלים בלילה ולא נתפש, לבקר חפשו השוער, א"ל למה גנבת את הכלים, א"ל אני גנב ולא הנחתי אומנתי אבל אתה אומנתך /אומנתך/ בשער לשמור למה הנחת אומנתך, ועכשיו אתה אומר לי כך, ואף קין כך אמר אני הרגתי אותו בראת בי יצה"ר, אתה שומר את הכל ולי הנחת אותו להרוגו אתה הוא שהרגתו שנקראת אנכי שאלו קבלת קרבני כמותו לא הייתי מתקנא בו.

16 בראשית (ד:ז-כד)

- (יז) וַיַּדַּע קַיִן אֶת אֲשֵׁתוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת הַנֹּחַד וַיְהִי בְנֵה עֵד וַיִּקְרָא שֵׁם הָעֵד יָשָׁם בְּנוֹ הַנֹּחַד:
- (יח) וַיִּגְדַּל לַחֲנוּךְ אֶת עֵיזָד וַעֲרִיד וַעֲרִיד אֶת מַחֲרָאֵל וּמַחֲרָאֵל יָלַד אֶת מְתוּשָׁאֵל וּמְתוּשָׁאֵל יָלַד אֶת לָמֶךְ:
- (יט) וַיִּקַּח לוֹ לְמֶנֶח שְׁתֵּי נָשִׁים שֵׁם הָאֶחָת עֵדָה וְשֵׁם הַשֵּׁנִית צִלָּה:
- (כ) וַתֵּלֶד עֵדָה אֶת יִבְל הוּא הָיָה אָבִי יִשָׁב אֱהֵל וּמִקְנֵה:
- (כא) וְשֵׁם אָחִיו יִזְבֵּל הוּא הָיָה אָבִי כָל תַּפְשׁ כְּנֹזר וְעֹנָב:
- (כב) וְצִלָּה גַם הוּא יָלְדָה אֶת חֹבֵל קַיִן לִטֵּשׁ כָּל חַרְשׁ נַחֲשֵׁת וּבְרִזָּל וְאַחֹת חֹבֵל קַיִן נַעֲמָה:
- (כג) וַיֹּאמֶר לְמֶנֶח לְנִשְׁוֵי עֵדָה וְצִלָּה שְׁמַעַן קוֹלִי נָשִׂי לְמֶנֶח הָאֲזֹנָה אִמְרָתִי כִּי אִישׁ הָרְגָתִי לְפַצְעֵי וַיִּלְד לְחַבְרָתִי:
- (כד) כִּי שָׁבְעִים יָקָם קַיִן וְלָמֶנֶח שְׁבַעִים וְשִׁבְעָה:

17 מלבים (שם)

עדה וצלה (גם אם לא היתה נשי) שמען קולי ואל תמרו את פי, וכ"ש אחר שאתן נשי למך והאשה צריכה שתהיה נכנעת לבעלה, אי"כ האזנה אמרתי (האזנה קלה משמיעה, ר"ל אף האזינו כל מה שאומר) כי אם אעשה אתכן רעה מי יציל אתכן מידי, הלא איש הרגתי לפצעי, איש אחד עשה לי פצע והרגתי אותו ובעת ההרג נתן בי חבורה שהיא קלה מפצע והרגתי גם את הילד שלו, ולא היה מי שיקום כנגדי ויבקש דמם מידי כי אין משפט נגדי בארץ כי זרועי רמה, ואם תאמר שאענוש בדין שמים, ע"ז אני משיב לכם:
(כז) כי אם קין שהיה הרדפה הראשון בכ"ז אמר ה' שמי שיהרוג אותו נקם על אחת שבע, כ"ש למך כי הוא חקיף יותר מקין והוא מושל ממשל מלבי, רב, שמי שיהרגנו יקם שבעים ושבעה פעמים, כי בניו ועבדיו יקחו נקמתו, ולכן אתן נשי למך גורו מפני חרב, כי אשר תמרה את פי תומת. ובוה יספר איך יצאו בני קין לתרבות רעה והתפארו ברצח, עד שגם את נשיהם הפחידו בהרג וטבת...

18 בראשית (ו:א-ב)

- (א) וַיְהִי כִּי חָלַל הָאָדָם לְרֵב עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּבָנוֹת יָלְדוּ לָהֶם:
- (ב) וַיִּרְאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים אֶת בָּנוֹת הָאָדָם כִּי טֹבֹת הֵנָּה וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים מִכָּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ:

19 רד"ק (שם)

ויראו בני האלהים. בני השופטים והגדולים ומנהיגי המדינות כי הם יקראו אלהים כמו: אלהים לא תקלל (שמות כב כז) והדומים לו. את בנות המון. בנות המין האדם החלושים שלא היה להן כח לעמוד כנגדם וכאשר היו רואים בני הגדולים בנות העניים והלושים שהיו טובות, רוצה לומר יפות תואר ומראה, היו עושקים ולוקחים את זה שהיו בוחרים מכל הנשים, ואותם שישרו בעיניהם היו פנויות או נשואות לבעל, כי מי שהיה גדול מחברו עושיק את חברו, ואין מציל מידם. ו"אדם" נאמר על הפחותים והחלושים כמו שאמר: גם בני אדם גם בני איש (תהלים מט ג), בני אדם הפחותים, בני איש הגדולים.

20 ספר מאדם עד נח

כל ההישינים בתרבות החומרית אינם שוים כלום בלי המידות הסובות בדרכי המוטור.

21 מלבי"ם

הגם שקין גנבו יסרו עיר וקיבוץ מוגי ותיקנו נימוסים ומלאכות להנהגת החברה, בכל זאת אם לא התבונה חתן קולה ואם לא יהיו האנשים בעלי יושר ואוהבי צדק בטבעם. לא יועילו הנימוסים. שאם יעמוד איש ערוף, יצחק לכל חוק ונימוס וינוול משפס צדק.